

Волинь-Житомирщина
Історико-філологічний збірник з регіональних проблем
Випуск 26 / 2015

УДК 811.161.2'373

Марина ВОЛОШИНОВА

**МОВНИЙ СВІТ ДІАЛЕКТОНОСІЇВ ГОВІРКИ
с. ГОНЧАРІВКА СВАТІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У статті на фактичному матеріалі представлено обрядову лексику східнослов'янської говірки одного населеного пункту. Під час дослідження проаналізовано лексичні одиниці реалемного й темпорального планів, встановлено міжговіркові відповідники з лексикою поліського діалекту.

Ключові слова: *лексика, говірка, традиція, ареал, східнослов'янські говірки.*

Посилений інтерес до глибокого й комплексного вивчення лексики народних говорів зумовлений низкою причин, серед яких зацікавленість науковців матеріальною та духовною культурою свого народу, історією розвитку рідної мови.

На важливості збирання, систематизації й опису лексики новостворених діалектних систем неодноразово наголошували українські мовознавці. Дослідження лексичного складу територіальних діалектів, зокрема й українських східнослов'янських говірок, становить неабиякий інтерес, оскільки цю територію заселяли впродовж багатьох століть вихідці з різних регіонів України (Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, Поділля) та Росії, що, безперечно, відбилося на місцевих говорах.

Отже, усебічне вивчення лексики новожитніх ареалів і сьогодні залишається вкрай **актуальним** завданням сучасної лінгвістичної науки. Як зазначав дослідник Б. Шарпило, „без детального вивчення цих говірок немає змоги скласти повне уявлення про систему південно-східного наріччя української мови та про історичне співвідношення говірок середньонадніпрянських і говорів новозаселених у XVII – XVIII століттях територій Слобожанщини та Південного Степу»¹.

Мета розвідки – здійснити опис східнослов'янської лексики на прикладі говірки села Гончарівка² Сватівського району Луганської області. **Об'єктом** дослідження обрано предметно-побутову (назви обрядової їжі) та частково темпоральну лексику. Одним із **завдань** роботи є встановлення міждіалектних

¹ Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило // Вибрані праці ; упоряд. : І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за заг. ред. проф. Глуховцевої К. Д. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – С. 40.

² Село Гончарівка розташоване за 7 км на північ від райцентру (м. Сватове), у північно-західному ареалі східнослов'янських говірок.

зв'язків лексики східнословобжанської говірки з говірками поліського діалектного континууму.

Незважаючи на те, що за радянських часів українські народні звичаї зазнавали деструктивного розвитку³, а на сучасному етапі їх модернізують, адаптуючи до реалій сьогодення, у мовленні інформантів – носіїв місцевих говірок здебільшого спостережено сталість мовного матеріалу, пов'язаного з ритуально-обрядовим компонентом, а саме: у номінації реалій календарно-обрядового циклу та родинних свят.

На території Східної Слобожанщини, як і по всій Україні, збереглися давні традиції приготування обрядової їжі до свят сімейно-побутового характеру, зокрема весілля. За спостереженнями дослідниці весільної лексики східнословобжанських говірок І. Магрицької, для лексики, що відтворює аксесуарно-обстановочний шар весільної драми, загалом характерна декоративна ідеалізація – піднесеність над повсякденною дійсністю в уявлюваний світ кращого⁴. У селі Гончарівка, крім традиційної весільної випічки (*короваю*, *шишок*), прийнято випікати такий особливий вид обрядового хліба, як *куліч*: *а шч'є на с'вад'бу ў нас пє'чут' кул'іч' // ну в'ін напо'доб'іє' каравайа / і укра'шайут' його ўт'атками / робл'ат' ўт'атка та'к'і / вип'ікайут' палоч'ки споч'атку / укра'шайут' т'і палоч'ки / палоч'ка бант'іком пє'рє'у'йазана / і на'верх палоч'ки над'івайєц'а ўт'атко / ўкра'шайут' кул'іч' кажут' //*

Назва *куліч* постала в східнословобжанських говірках, імовірно, під впливом суміжних російських, словотвірний варіант лексеми зафіксовано словником російських народних говорів: *куличка* – 'ватрушка'; 'свадебный пирог'; 'крендель из пресного теста'⁵. Як бачимо, одне з наведених значень також свідчить про вплив російської традиції святкування весілля. Лексема *куліч* у говірках східнословобжанського ареалу є полісемантичною, оскільки її вживають на позначення обрядового хліба, що випікають напередодні Воскресіння Христового – *кул'іч' / кулич'* (Бут, Білов, Дмитр, Донц, Колом, Лим, Марк, Микол, Тар, Червпоп).

Здавна особливого значення слов'яни надавали й ритуалу поховання. На зауваження В. Конобродської, серед явищ традиційної народної культури поховальний обряд становить чи не найбільшу цінність для дослідника завдяки збереженню багатьох старовинних рис, що зумовлено його консервативністю⁶. Звичай поминати покійного одразу після похорону, на дев'ятий, сороковий дні та через рік⁷, залишається одним з першорядних елементів „поховально-поминального комплексу” українців.

Назви обов'язкових поминок, які справляють по покійному, у говірці села Гончарівка представлено маніфестантами *дев'ят' дн'іў*, *сорок дн'іў*, *сороковини*,

³ Борисенко В. К. „Невмілого колядника зачиняли в хаті» / В. К. Борисенко // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 2. – С. 6.

⁴ Магрицька І. В. Етнолінгвістичне прочитання назв весільного деревця (на матеріалі українських східнословобжанських говірок) / І. В. Магрицька // Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – 1999. – № 4. – С. 64.

⁵ Словарь русских народных говоров / гл. ред. Ф. П. Филин. – М. – Л. : Наука, 1965. – Вып. 16. – С. 69.

⁶ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 24.

⁷ Українська минувшина : ілюстр. етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1993. – С. 180.

⁸ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 24.

год (поліс. *годо¹вий о¹бід, годо¹віни, соро¹кавіни⁹*). Склад поминального столу однаковий, окрім поминок на дев'ятий день, коли не прийнято влаштовувати традиційний поминальний обід: *на дев'яти¹ ден' столу не¹має / у нас не¹чут' т'и¹ки пірошки і рознос'ат' по двора¹м / іл'і вибороч'но канф'ети і п'іч'ен':а / а на сорок ден' у¹же готуйут' так як і на похорон / і на год так як і на похорон і на сорок дн'ї¹ //*

Так само, як і на Поліссі, у Східній Слобожанщині прийнято поминати померлого не лише з нагоди річниці, але й у поминальні дні осінньо-зимового та весняно-літнього циклів. У селі Гончарівка в такі дні відвідують й поминають покійного на могилі: *пома¹найут' м'ас'ними ви¹робами / канф'етами / п'іч'ен':а бе¹рут' / ви¹но / хот'а оно не до¹ужно бут' / но бе¹рут' ус'о ра¹уно / а назива¹ють ц'і поминки ро¹д'ім'ел'с'кі дн'і / ро¹д'ім'ел'с'кі суботи //* За свідченням розвідок В. Конобродської, у поліських говірках останнє словосполучення на позначення назв поминок представлено локально: *ро¹д'ім'ел'с'ка субота¹⁰*.

Особливе місце під час поховального дійства завжди посідав хліб, який „мав обрядове значення на похороні»¹¹. На Поліссі поширеним видом поховально-обрядового хліба є звичайний повсякденний хліб із житнього або звичайного борошна грубого помелу (поліс. *хл'іб, хл'єб, хл'єбен'а*), який обов'язково випікають для поминальної трапези¹². Звичаю випікати в день смерті особливий хліб у селі Гончарівка нині не існує, інформанти пояснюють це браком часу, хоча хліб залишився обов'язковим атрибутом похорону: *ніколи не¹к'ти /// дуже ба¹гато справ / ко¹лис' до¹держувалис' / ви¹п'ікали / шіч'ас купу¹ємо го¹товий / а бу¹ва ко¹ли пома¹найут' у ден' смерт'і / то іно¹д'і пірошки не¹чут' і хл'ін го¹товий да¹ють //* Як бачимо, в обстеженому селі звичай зазнав часткової трансформації.

Обов'язковою стравою поминального меню в селі Гончарівка є *канун/канон*, до складу якого входить відварений рис, залитий солодкою водою: *канун з рису ста¹йл'ат'.* Канун В. Конобродська відносить до однієї з найпоширеніших назв обрядової страви поминального столу поліщуків¹³ (поліс. *канун, канон, кануна* 'обрядовое поминальное кушанье, состоящее из кусочков хлеба, покрошенных в сладкую воду'¹⁴). Номен має давнє походження, оскільки його містять історичні джерела, наприклад, етнографічна розвідка В. Іванова: *Сначала поминають „кануномъ», который берутъ ложкой три раза¹⁵*.

Л. Артюх зазначає, що одним з обов'язкових інгредієнтів аналізованої поминальної страви на Лівобережжі були крупи (пшениця, ячмінь), які варили до готовності, охолоджували, поливали медовою ситою або слабким цукровим сиропом. На півночі ж подекуди замість крупів брали печений білий хліб, булки,

⁹ Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. — К.: Наук. думка, 1974. — С. 56, 200.

¹⁰ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. — Житомир: Полісся, 2007. — С. 249.

¹¹ Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонко. — К.: Вид-во „Довіра», 2006. — С. 618.

¹² Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. — Житомир: Полісся, 2007. — С. 11.

¹³ Там само. С. 220.

¹⁴ Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья / Г. Ф. Вешторт // Лексика Полесья. — М.: Наука, 1968. — С. 379.

¹⁵ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. И. Иванов. — Харьков, 1898. — Т. 1. — С. 236.

бублики, печиво, кришили у миску й поливали ситою або солодкою водою¹⁶. Як бачимо, і на Поліссі, і на Слобожанщині способи приготування основної поминальної страви залишилися незмінним з давніх часів.

Напередодні Різдва в селі Гончарівка прийнято варити *кутю* (літ. ‘обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні Різдва або Водохреща’¹⁷; поліс. *куцьця* ‘сладкая каша из ячменных круп; варится перед Рождеством и Новым годом’; *куця* ‘каша из ячных круп; обрядовое блюдо на Рождество’¹⁸), яку вважають однією з найбільш давніх слов’янських страв¹⁹: *у нас н’ескол’ко в’ідоу кут’іу го’тоул’ат’ / на р’ізо ба’гату / сії’ч’ас же” хто йак го’тове / от’вар’ує рис / а не рис так спец’іал’на гор’ноўка іе / с гор’ноўки р’обе / добаў’л’а туди мед / добаў’л’а туди род’зинки / ор’іх* /// Номен *гор’ноўка* на позначення пшениці твердих сортів властивий і центральнослобожанським говіркам, де він представлений фонетичними варіантами: *ар’ноўка, гар’ноўка, ар’ніўка, гар’ніўка* (ці назви походять, очевидно, від турецького *arnavut* ‘албанський’ [ЕСУМ 1982 – 1989, с. 86])²⁰.

Попередні дослідження автора статті свідчать, що в межах східнослобожанських говірок для репрезентанта *кутя* зафіксовано розширення семантичної структури, оскільки його вживають також на позначення поминальної страви: *кут’а* ‘обрядова страва, яку споживають на початку поминального обіду’ (Біллуц, Білов, Вар, Велик, Дмитр, Зак, Калм, Крем, Литв, Марк, Микол, Міл, Осин, Павл, Піщ, Плуг, Прос, Смол, Старб, СтЛ, Червпоп)²¹. Подібне явище характерне і для літературної мови, і для говірок поліського наріччя: пор.: літ. ‘те саме, що *коливо*’²²; *коливо* ‘поминальна кутя чи каша з пшениці, рису та ін. із солодкою підливою’²³; поліс. ‘назва поминальної трапези’ *кут’а, кут’а, куць’а*²⁴.

Отже, як свідчать дослідження лексики окремої східнослобожанської говірки обрядовість залишається важливим компонентом духовної й матеріальної культури слобожан. Обрядова лексика с. Гончарівка Сватівського району Луганської області має релевантні ознаки слобожанського говору й залишається незмінною. В аналізованій групі лексики виявлено номени, фонетичні варіанти яких із тотожною семантикою побутують у говірках старожитнього поліського діалекту, що підтверджено лексикографічними джерелами й даними системних описів.

¹⁶ Українська минувшина : ілюстр. етногр. довід. – 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1994. – С. 105.

¹⁷ Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 : І – М. – С. 419.

¹⁸ Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья / Г. Ф. Вешторт // Лексика Полесья. – М. : Наука, 1968. – С. 387.

¹⁹ Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : істор.-етнограф. дослідження / Л. Ф. Артюх. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 105.

²⁰ Цит. за Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини : монографія / Р. Л. Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – С. 46.

²¹ Волошинова М. О. Номінація обрядової та святкової їжі в мовленні слобожан / М. О. Волошинова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – № 3(27). – Ч. І. – С. 57.

²² Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 : І – М. – С. 419.

²³ Там само. С. 221.

²⁴ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 220.

Список скорочень населених пунктів (Луганська область)

Біллуц – смт Білолуцьк, Новопсковський р-н; Білов – смт Біловодськ; Бут – с. Бутове, Старобільський р-н; Вар – с. Варварівка, Кременський р-н; Велик – с. Великоцьк, Міловський р-н; Дмитр – с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н; Донц – с. Донцівка, Новопсковський р-н; Зак – с. Закотне, Новопсковський р-н; Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; Колом – с. Коломийчиха, Сватівський р-н; Крем – м. Кременна; Лим – с. Лиман, Старобільський р-н; Литв – с. Литвинівка, Біловодський р-н; Марк – смт Марківка; Микол – с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н; Міл – с. Мілуватка, Сватівський р-н; Осин – с. Осинове-1, Новопсковський р-н; Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Плуг – с. Плугатар, Біловодський р-н; Прос – с. Просяне, Марківський р-н; Смол – с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; Старб – м. Старобільськ; СтЛ – смт Станично-Луганське; Тар – с. Тарасівка, Троїцький р-н, Червпоп – с. Червонопопівка, Кременський р-н.

Марина Волошинова

**Языковый мир диалектоносителей говора
с. Гончаровка Сватовского района Луганской области**

В статье на фактическом материале представлена обрядовая лексика восточнослобожанского говора одного населенного пункта. В ходе исследования проанализированы лексические единицы реалемного и темпорального планов, установлены параллели с лексикой полесского диалекта.

Ключевые слова: лексика, говор, традиция, ареал, восточнослобожанские говоры.

Maryna Voloshynova

**Linguistic World of Dialect-Speakers of Patois
of Honcharivka Settlement of Svatove District of Luhansk Region**

The article deals with the representation of the ceremonial vocabulary of the East Sloboda patois of a separate settlement based on actual materials. The investigation helped the author to analyze the lexical units of realemic and temporal planes and to draw parallels with the vocabulary of the Polissia dialect.

Key words: vocabulary, patois, tradition, area, East Sloboda patois.